

SAMUEL ABRAHÁM
POTREBUJEME ARCHEOLÓGIU KRITICKÉHO MYSLENIA?

Písané pre K&K a Novú Prítomnosť, 1996

Poslaním štvrtročníka **KRITIKA & KONTEXT** bude zmapovať v každom čísle kontext štyroch-piatich vybraných kníh zo sociálnych a humanitných vied, vydaných na Západe za posledných päťdesiat rokov a z rôznych dôvodov preložených do slovenčiny alebo češtiny až po roku 1989. V tomto čísle nájdete preklady recenzií, ktoré vyšli tesne po vydaní kníh Eichmann v Jeruzaleme (Hannah Arendt), Bída historicizmu (Karl Popper), Teória spravodlnosti (John Rawls), Federácia v Strednej Európe (Milan Hodža). V časopise nebudú chýbať recenzie súčasných slovenských a českých recenzentov ako aj články západných a našich odborníkov, ktoré v krátkosti popíšu vývin od vydania knihy až po súčasnosť.

Ponuka na trhu odbornej literatúry na Slovensku aj v Čechách prekvitá zvučnými menami a titulmi, nedostupnými počas socializmu. Ako si vybrať zo sortimentu donedávna zakázaného ovocia? Ktoré ovocie je čerstvé a ktoré prezreté, hoci v minulosti vzácné? Nakoľko sme schopní zhodnotiť význam diela, ak nepoznáme kontext jeho zrodu a často nevieme, na čo tá-ktorá kniha reagovala a ako ju kritika zhodnotila? Konečne, ako sa dnes na Západe hodnotí kniha, ktorú máme možnosť čítať po prvýkrát?

Ako sa teda oboznámiť s odbornou kritikou, ktorá rozhoduje o smere a napredovaní každej disciplíny? Najnovšie učebnice a antológie, ktoré poskytujú prehľad literatúry a súčasných trendov sú užitočným čítaním, ale pohľad do minulosti ponúkajú cez prizmu súčasnosti. Na rozdiel od exaktných a prírodných vied, sociálne a humanitné smery nenapredujú lineárne. Nový poznatok vo fyzike väčšinou predchádzajúce poznatky ruší. Nový poznatok v politológii poskytuje odlišný pohľad na určitý problém, nemusí však automaticky znehodnotiť predchádzajúce teórie. Preto je dôležité v sociálnych a humanitných vedách poznať kontext a premeny. Posledné názory na diela s pred tridsať rokov nestačia, potrebujeme aj dobovú kritiku.

Dôležité je tiež určiť, ktoré časti knihy a myšlienky sú stále relevantné, ktoré sú stále kontraverzné a ktoré sú už prekonané. Pôsobeniu času odolávajú väčšinou len fragmenty významných kníh. Dôležité je tieto fragmenty nielen identifikovať, ale aj zdôvodniť, prečo sú zvyšné časti knihy už len súčasťou historického pochodu v tej ktorej disciplíne. Čítanie slávnych kníh si vyžaduje veľkú opatnosť, pretože vedľa geniálnej myšlienky sa môže nachádzať myšlienka dnes už prekonaná, ba priam banálna. Nekritické akceptovanie oboch myšlienok devaluje váhu tej geniálnej. Nietzsche vo svojich neskorších dielach zdôvodňoval písanie aforizmov namiesto ucelených diel práve argumentom, že zmysel má hľadanie takých myšlienok, ktoré odolávajú pôsobeniu času, vývoja a života.

Kontext objasňuje, ako bola kniha prijatá, ktorým smerom sa v danej disciplíne debata posúvala a ktoré knihy následne rozvíjali tú istú tému. Intelektuálna história knihy znamená viac ako jej zhodnotenie súčasnými autoritami. Často sa stalo, že dnes už takmer bezvýznamná knižka po svojom vydaní natolko rozbúrila hladinu a posunula smer disciplíny, že vlastne knihou vyvolaná diskusia marginalizovala knihu samotnú. Články v tomto čísle písané pre **K & K** od R.W. Newella, B. Fegyeda, P. Azzieho, D. Kováča a P. Lukáča mapujú práve túto intelektuálnu históriu recenzovaných kníh.

Na rozdiel od literárnej alebo hudobnej kritiky nie je kritika v sociálnych a humanitných vedách samostatnou vednou disciplínou. Kritiku sociologickej štúdie môže napísať aj nesociológ, no recenzia renomovaného sociológa môže upevniť alebo otriasté tézou štúdie. Každá disciplína si prirodzene vyselektuje svoju "klasiku" a "prepadák", diela, ktoré znamenajú špičku a určujú

smer, ako aj dielka, ktoré sa zapájajú do diskusie, ale neovplyvnia smerovanie danej disciplíny.

Sledovať vývoj západného myslenia napríklad optikou súčasnej postmodernity nie je o nič subjektívnejšie alebo objektívnejšie ako pohľad zanieteneho marxistu, teológa, pozitivistu, feministky alebo niekoho, kto je presvedčený, že kľúč od všetkých tajomstiev sveta je ukrytý v myslení Sigmunda Freuda. Keď sa ich opýtate, či pohľad na svet je najmenej predpojatý, ak sú dôslední a úprimní, odpovedia, že ten ich. Ak sú nekonzistentní, tak vás odbijú, že otázka je banálna. Zrelativizujú každý iný pohľad okrem svojho. V tomto smere je postmoderna tradičná. Svet je vždy iný, keď ho vykladá alebo interpretuje Foucault, Marcuse, Tallyard, Karnap, Naomi Wolf alebo Lacan. Úlohou kritického myslenia je zachovať si odstup od ideologického alebo anarchického pohľadu na svet. Samotné hľadanie "jediných videní" sveta podkopáva kritické myslenie.

Pre stredoeurópskych vzdelancov je dôležité nenechať sa strhnúť záplavou smerov, ktoré Západom prehneli za posledných 30-40 rokov. Kritický postoj a otvorenosť sú predpokladom nielen pre orientáciu v rôznych disciplínach, ale aj nevyhnutnosťou pre zapojenie sa do rovnocenného dialógu so západnými kolegami. Dôležité je určiť, čo v danej disciplíne je intelektuálnym prínosom a čo je len pózou, exhibicionizmom, často kamuflovaným nezrozumiteľnou táraninou. Prostredie, vhodné pre kritické myslenie, nemožno narýchlo vytvoriť pomocou rýchlokurzu alebo príručky. Nevyhnutné je pracné mapovanie rôznych kontextov z minulosti a paralelné sledovanie najnovších poznatkov.

Mottom časopisu **KRITIKA & KONTEXT** a témou úvodnej ankety je známe tvrdenie Josepha Schumpetera, že "uvedomiť si relatívnu hodnotu vlastného presvedčenia a zároveň si za ním neochvejne stáť, je výsada, ktorou sa civilizovaný jednotlivec odlišuje od barbara". Len v takejto krehkej konštelácii, kde neprevláda ani fanatizmus, ani relativizmus, dve nešťastia 20. storočia, je človek schopný a zároveň ochotný kritiku akceptovať a zužitkovať; vie zároveň otvorene kritizovať a obhajovať svoj postoj bez toho, aby druhému vnucoval svoj názor. To je presne rámec, v ktorom kritické myslenie nachádza svoj priestor.

KRITIKA & KONTEXT sa pokúsi vytvoriť fórum kritického myslenia slovenských a českých vzdelancov. Fórum bez sentimentov a reminiscencií, fórum dvoch spoločenstiev, ktoré si majú čo povedať a majú výhodu povedať si to vo vlastnom jazyku. Naším spojivom by nemala byť Nova či nostalgia. Našou povinnosťou je kriticky debatovať o veciach, ktoré nás obklopujú, skľučujú, ale aj zaujímajú a tešia. Byť kritickí sami k sebe a jeden k druhému je znakom dôvery a spriaznenosti. Máme veľa tém, ktoré sme nemali príležitosť ani ochotu si vysporiadať. Ak ich neprediskutujeme my, tie isté témy môžu pomenovať iní.